

VALDEMAR ATTERDAG OG HØJERUP KIRKE “PÅ DET YDERSTE STEVNS”

Af Ebbe Nyborg

King Valdemar Atterdag and Højerup Church “on the Uttermost Point of Stevns”: On a lost tablet of bronze in the church of Højerup in Zealand it was stated that the church was dedicated on the 11th of September 1357 as the king Valdemar Atterdag had defeated the army of Holstein and taken count Klaus prisoner. The article proposes that the tablet would date the building to 1357–58 and that it may have been built by the king as a votive gift to God for his victory. A wooden image of St. Clemens stolen from the church 1999 is thought to belong to the original fittings of the church and is compared with bishops on a tomb which was set up by the king for his parents c. 1350.

Højerup Kirke er et yndet udflugtsmål, kendt for sin spektakulære beliggenhed yderst på Stevns Klint og for et dramatisk klinteskred, der 1928 trak koret med sig dybt ned på stranden.¹ Skibet og dets tilbygninger står tilbage som en malerisk torso (**fig. 1**). Kirken er fra første færd bygget af klintens kalksten, der bedre lader sig til danne end vanlige kirkers granit. Smalle lancetformede vinduer og sjældne spir eller “pinakler” over skibets hjørner (bevaret på nordsiden) viser, at bygningen ikke, som næsten alle sjællandske kirker, er romansk, men tilhører højgotikken omkring og efter 1300.

Enestående er det også, at byggeriet med al sandsynlighed kan dateres ret præcist til 1357–58.² Det skyldes en nu forsvunden latinsk skrifttavle af kobber bag alteret, der meddelte den tredje ugedag efter Jomfru Marias fødselsdag 1357 (11. september) som dagen for kirkens indvielse. En sådan indskrift med oplysning om indvielsen skulle ifølge kirkeretten findes i

¹ Sagnet vil vide, at kirken for at undgå nedstyrtning, hver julenat flytter sig et “hanefjed” ind i landet.

² DK. *Præstø Amt* 1933, 359–363 kalder kernebygningen unggotisk og daterer den o. 1250–1300. Bestemmende for den her foreslåede nydatering til 1357–58 er foruden den nedenfor behandlede indvielsestavle tilstedeværelsen af pinaklerne. Det forekommer usandsynligt, at en så prætentios tavle med inddragelse af kongen skulle være opsat i forbindelse med en simpel genindvielse.

enhver kirke. Men Højerups er en af de meget få i Danmark, man kender til,³ og den udmærker sig ydermere ved sin omtale af kong Valdemar Atterdag.⁴

Kobbertavlen kendes gennem en afskrift i Peder Hansen Resens store Danmarksbeskrivelse, *Atlas Danicus*, fra o. 1677, der aldrig blev publiceret, og hvis manuskript gik til ved Københavns store brand i 1728. Netop for Højerups vedkommende er vi imidlertid i den heldige situation, at vi yderligere – om end stadig kun i en afskrift ved Peder Syv – har bevaret selve den indberetning, der blev indsendt til Resen af den stedlige præst Mads Rasmussen 1667 som grundlag for atlassets beskrivelse af Højerup Sogn. Mads Rasmussen har væsentlig mere stof med, end der tydeligvis blev medtaget i den færdigredigerede tekst hos Resen. Og han bliver derved en særdeles vigtig og primær kilde til tavlen.

I modsætning til atlassets generelle tekst på latin skriver Mads Rasmussen på dansk. Dog gengiver han naturligt nok tavlens tekst på originalsproget, dvs. latin. Han oplyser, at tavlen fremkom bag kirkens daværende altertavle, da denne skulle renoveres 1599, dvs. fornyes. Videre berettes, at kobbertavlen da blev overtaget af den navnkundige historiker og lensmand på Tryggevælde, Arild Huitfeldt, der i stedet lod opsætte en trætavle i kirken med gengivelse af teksten – også den er for længst er borte. Kobbertavlen må således allerede i renæssancen have været anset for et vigtigt historisk monument; men dens videre veje kendes ikke.

Teksten indeholder, som det fremgår, en række interessante oplysninger ud over indvielsestidspunktet. Ordlyden gengives således efter Mads Rasmussen:

Valdemaro Quarto regnante et summa cum laude validissimum Holstorum exercitum, capto comite Nicolao, in Fionia pessundante, hæc Ecclesia in extremo Stefvonici promontorii littore consecrata est per Dominum Henricum Gerhardi F., Episcopum Roschildensem, in honorem sancti Johannis Baptistæ et sancti Clementis Martyris Anno Dom. MCCCLVII feria tertia infra octavam nativitatis beatæ virginis.

Da Valdemar den Fjerde var konge og med stor berømmelse på Fyn havde tilintetgjort holstenernes stærke hær, idet grev Klaus blev taget til fange, blev denne kirke på den yderste kyst af Stevns Klint indviet af Roskildebispen Hr. Henrik Gerhardsøn til ære for den hellige Johannes Døber og martyren Skt. Clemens i det Herrens år 1357 den tredje ugedag efter Jomfru Marias fødselsdag.⁵

³ Nævnes kan de forsvundne tavler i Odense Gråbrødre Kirke. *DK. Odense Amt*, 1998–2002, 1820f.

⁴ *DK. Præstø Amt* 1933, 357–366, hvortil der henvises generelt.

⁵ Tekst og oversættelse efter Resen 1935, 98. *DK. Præstø Amt* 1933, 357 og Resen 1994, 52, citerer efter afskriften i Det Kongelige Bibliotek, Uldall 186 fol., *P. J. Resenii Atlas*

Der må være tale om slaget ved borgen Brobjerg, der nu synes at kunne lokaliseres som et stort voldsted i Rynkeby sogn ved Kerteminde.⁶ Den såkaldte Holstenerpræsts historie (*Presbyter Bremensis*, affattet o. 1448) har en længere beretning om kampen og grev Klaus' tilfangetagelse:

Mange af holstenerne blev taget til fange. Grev Klaus, der i slaget mistede et øje, blev også taget til fange af en kriger på dansk side. Efter at have afført ham hans panser og taget løfte af ham om at komme tilbage, tillod sejrherren, der havde fanget ham, Grev Klaus at gå, hvorhen han ville. Denne traf en, han kendte, og trak sig, såret som han var, ud af slaget til sit eget (dvs. han undveg). Om aftenen eller den næste dag, da kongen, efter at slaget var vundet og hævdet, ville vide, hvorledes det var gået i slaget, og hvad der var taget, og hvem der var fanget, kom én med grev Klaus' våben, skjold og panser. Men da kongen så disse tegn, spurgte han, 'hvor den var blevet af, hvis panser det var, og hvad han havde kaldt sig'. Han svarede: 'Han kaldte sig Klaus Holstener fra Rendsborg'. Hertil svarede kongen: 'Sit rette navn gav han sig, men hvis du havde holdt ham fast, ville du have været sikrere på ham. Thi det skal være skik, at fyrster, når de tages til fange i slagene, ikke er forpligtede til at vende tilbage, hvis de ikke bevogtes med omhu, selv om de har lovet at komme tilbage.'⁷

Grevens tilfangetagelse bekræftes af tavlen i Højerup og til dels også af *Yngre Sjællandske Krønike*, der taler om tilfangetagelse af hele to grever.⁸ Men detaljerne i øvrigt hos holstenerpræsten kan være lidt digteriske. Tilføjes om, at fyrster gerne måtte bryde deres æresord ved tilfangetagelse, kunne således være rent undskyldende for greven.

Tavlens forhold til Brobjerg-slaget er imidlertid ikke uproblematisk. Allerede historikeren P. F. Suhm undrede sig i sin store Danmarkshistorie fra 1806 over kronologien.⁹ Tavlen er som nævnt dateret 11. september 1357, mens slaget først fandt sted nogen tid efter, 11. november.¹⁰ *Danmarks Kirker* nøjes 1933 med at konstatere, at tavlen ikke kan være forfattet ved selve kirkens indvielse, men tidligst to måneder senere, efter slaget. Selv om det ikke er sandsynligt, at kirken har været i tvivl om sin indvielsesdag, må det vel være en mulighed, at Mads Rasmussen har skrevet forkert (en streg for

Danicus. Thomas W. Lassen takkes for oplysning om overleveringen af *Atlas Danicus*. Herom også generelt Lassen 2013.

⁶ Porsmose 1984, 3–8.

⁷ *Holstenerpræstens Krønike* 1903, 84–85.

⁸ *Sjællandske Krønike* 1981, 50–51. Anders Bøgh takkes for hjælp med udredning af slagets historie.

⁹ Suhm VIII, 1806, 350.

¹⁰ *Holstenerpræstens Krønike* 1903, 84–85.

lidt) og at årstallet i stedet har været 1358. Dette må dog, som kilderne står, være spekulation.

Hvordan end pladen skal nærmere dateres, må dens indhold tyde på et særligt forhold til kongen. Kirken er placeret atypisk i en vis afstand til sin eneste landsby Højerup, og den har kun fået et ganske lille nyt sogn. Hvad har den skullet leve af? – måske af en form for valfart, som dens markante natursceneri kunne tale for. Ser man på pladetekstens direkte sammenkædning mellem slaget og kirkeindvielsen, så antyder det, at der kan have været tale om en såkaldt “votivkirke”, opført af kongen som tak til Gud for sejren. Et løfte om et sådant kirkebyggeri kunne udmærket være givet før slaget.¹¹ I så fald ville det dreje sig om en sjælden “lovekirke”. Det vil sige, at en højtstående person, f.eks. i havsnød eller før et slag, lovede Gud at han, hvis udfaldet for ham viste sig gunstigt, ville lade bygge en kirke.

Valdemar kunne, før slaget ved Brobjerg, have afgivet sådan et løfte. Vi kan kun gætte på, hvorfor man da skulle have valgt det yderste Stevns til kirken. Stedet er jo som sagt spektakulært. Og havde det mon lidt at gøre med, at beliggenheden pegede over imod det næste mål i kongens samling af landet – Skånelandene, som han erobrede 1360.

Der er ikke hidtil set nogen forbindelse mellem skrifttavlenes årstal og Højerup Kirkes udsmykning og udstyr. Der må være al grund til at opfatte kirkens interessante, men fragmentarisk bevarede kalkmalerier som oprindelige.¹² Her skal interessen imidlertid rettes imod en sjælden og interessant figur af kirkens værnehelgen Skt. Clemens (**fig. 3–4**), der allerede af Mads Rasmussen nævnes som “Skt. Clementis billede, siddendis paa en stool og holdendis et anker i den venstre haand”. Figuren, i sit formentlig oprindelige alterskab, fandtes i kirken indtil 1999, da begge dele, som vi skal se, blev stjålet under meningsløse omstændigheder.

Skt. Clemens var en tidlig pave, som kejser Trajan forviste til Krim, hvor han led martyrdøden ved at blive kastet i havet med et anker bundet om halsen; deraf attributtet.¹³ *Danmarks Kirkers* beskrivelse fra 1933 og et par fotografier er nu de bedste kilder til Skt. Clemensskabet.¹⁴ Den spinkle og hulkindede figur, 70 cm høj, sad rankt og let ubekvemt på et tronsæde med profileret sokkel. Højre hånd var hævet velsignende, mens den venstre, der ligeledes var løftet, havde holdt ankeret. Dette, der senest er omtalt 1755, var

¹¹ Et dansk eksempel på en votivkirke er Vitskøl Kloster, der blev grundlagt af Valdemar den Store efter sejren på Grathe Hede 1157. Det kan ikke udelukkes, at der her var tale om et “lovekloster”. Fra Norge findes en hel del eksempler på lovekirker hos Ekroll 1997.

¹² Herom Jürgensen 2017 under udgivelse.

¹³ Liebgott 1982, 157.

¹⁴ Farvebilledet fig. 3 er vistnok det eneste, der findes. Det er et snapshot ved Kjeld Borch Vesth og er efterbehandlet til publiceringsstandard af Nationalmuseets fotograf John Lee. Jævnfør *Højerup gamle kirke* 1991.

borte ved *Danmarks Kirkers* undersøgelse. Figuren var iklædt messeskrud, en hue og en messehagel, der faldt i grove, knækkende v-folder. Alterskabet havde plint og en øvre krenelering (“skydeskår”) samt et smalt baldakinbræt med tre buer. Dets glatte sider havde hængsler efter nu manglende, bevægelige fløje (med malerier?). De grelle farver var fra 1800-tallet (**fig. 3**). Oven på alterskabet stod en lidt yngre figur af Maria med barnet, fra o. 1400–1450, der stadig er bevaret, og som må stamme fra et andet sidealter.

Opstillingen fandtes indtil 1999 i skibets blændede nordvindue som et sjældent intakt eksempel på en kuriøs opsætning af katolske billeder i efter-reformatorisk tid (**fig. 2–3**). Næsten overalt i landets kirker er sådanne figurer ellers restaurerede og gjort “museale”.

Tyveriet fandt sted i januar måned, da tyven(e) kom ind ved at bryde sakristidøren op. Foruden opstillingen i vinduet, som man må have tillagt en urealistisk pengeværdi, blev også andre historisk værdifulde effekter bortført. Efter nogle måneder blev Selskabet Højeruplund, der ejer kirken, kontaktet og igennem en advokat sat i forbindelse med en anonym person, der kendte til tyveriet og vidste, hvor tyvekosterne var gemt. Han udbad sig en dusør, som han også blev tilbudt. Men en tid efter havde han åbenbart fået kolde fødder. For en morgen fandt politiet ved en af sine stationer i København tyvekosterne i to sække foran indgangen. Clemensfiguren og hans skab manglede dog. Den daværende formand for Selskabet Højeruplund, Steffen Nordgaard, iagttog efter tyveriet drys af smuldret og frønnet træ på vejen ud til sakristiet og formoder, at den skrøbelige figur kan være faldet fra hinanden under håndtering og transport.¹⁵

Der eksisterer kun få alterfigurer fra 1300-tallet og endnu færre, hvis gamle skabe er intakte. Hvis vi fastholder kirkens datering til 1357–1358 og opfatter vores alterskab som hørende til kirkens oprindelige udstyr, er der tale om den tidligste danske altertavle, der er dateret ved indskrift.¹⁶

Søger vi sidestykker til bispefiguren i samtidens kunst finder vi dem bl.a. inden for bronzeskulpturen. Og her støder vi igen på Valdemar Atterdag. Han lod midt i 1300-tallet udføre et prægtigt gravmonument over sine kongelige forældre, Christoffer II og Euphemia, i Sorø Klosterkirke – efter al sandsynlighed udført af en lybsk bronzestøber.¹⁷ På siden af monumentet, hvorpå de dødes legemsstore figurer hviler, ser man bl.a. tre ens, tronende helgenbisper, der minder en hel del om Højerupfiguren (**fig. 4**). Her er holdningen ganske vist mere sammensunken, som det blev almindeligt fra midten af 1300-tallet. Men hovedindtrykket med de markante, knækkende folder er det

¹⁵ Steffen Nordgaard takkes for en indberetning om tyveriets omstændigheder 2016. Den er nu i Nationalmuseets Arkiv.

¹⁶ Enkelte andre er dateret ved dendrokronologi.

¹⁷ Senest Johannsen 2014, 31–49.

samme. Der kan næppe være tale om nogen direkte forbindelse mellem de næsten samtidige figurer, men bronzestøberen og billedskæreren har måske arbejdet efter et fælles (tegnet?) forlæg.

Ikke blot via indvielsestavlen går der altså en tråd fra Valdemar Atterdag til Højerup Kirke. Det gør der således også – om end noget tyndere – via Clemensalteret. Kongen har sikkert ikke blot ladet kirken opføre – måske som opfyldelse af et løfte. Men han har måske også bekostet dens kalkmalerier og øvrige udstyr. Selvom kilderne taler uklart og til dels modsigelsesfuldt om Valdemars forhold til kirken “på det yderste Stevns”, er der dog brikker nok til at ane særegne mønstre i tilkomsten af den underfulde og svært hjemsøgte kirke.

Litteratur

- DK: Danmarks Kirker*, 1833ff., København
- Ekroll, Øystein 1997, *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050–1550*, Oslo.
- Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis)* 1903, oversat af Anna Hude, ed.: Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, København,
- Højerup gamle Kirke, Danmarks Ruiner* 3, 1991, ed.: Skov- og Naturstyrelsen, København.
- Johannsen, Birgitte Bøggild 2014, “Christoffer 2. og Euphemia”, *Danske Kongegrave*, ed.: Karin Kryger, København, II, 31–48.
- Jürgensen, Martin Wangsgaard & Susanne Ørum 2017 (under udgivelse), “Et rekonstrueret budskab. Kalkmalerierne i Højerup genbesøgt”, *Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Lassen, Thomas W. 2013, “Til fædrelandets oplysning. Præsternes indberetninger til Resens Atlas: Fyn”, *Fynske Årbøger*, 24–43.
- Lieb Gott, Niels-Knud 1982, *Hellige mænd og kvinder*, København.
- Porsmose, Erland 1984, “Slaget ved Brobjerg”, *Skalk* 6, 3–8.
- Resen, Peder Hansen 1935, *Atlas Danicus* i dansk oversættelse ved Chr. Behrend, ed.: Gunnar Knudsen, København.
- Resen, Peder Hansen 1994, *Atlas Danicus I A og II PQR, Sjælland, som helhed og landdistrikterne samt Køge, Frederiksborg og Slangerup*, ed.: Henrik Hertig, Odense.
- Sjællandske Krønike* 1981, oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen, Højbjerg.
- Suhm, P. F. 1806, *Historie af Danmark VIII*, København.

Illustrationer

Fig. 1. Højerup kirke set fra sydøst med klintefaldet til højre. Foto Kjeld Borch Vesth o. 1990.

Fig. 2. Skt. Clemens' tavle med en lidt senere figur af Maria med Barnet ovenpå. Foto Sophus Bengtsson 1929.

Fig. 3. Skt. Clemens' tavle og Mariafiguren. Foto Kjeld Borch Vesth o. 1990.

Fig. 4. Hellig biskop. Detalje af Christoffer II og Euphemias bronzestøbte gravmæle fra o. 1350 i Sorø Klosterkirke. Foto Ebbe Nyborg 2017.